

مطالعه تطبیقی معماری کاروان‌سراهای برون شهری و شهری ناحیه اصفهان در دوره

صفویه* (مطالعه موردی: کاروان‌سراهای مهیار و مادرشاه)

آرزو حسینی^{۱*}، محمود ارژمند^۲

^۱ دانشجوی دکتری معماری اسلامی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان

^۲ مربی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر تهران، تهران

(تاریخ دریافت: ۹۲/۰۳/۰۱ تاریخ پذیرش: ۹۲/۰۶/۱۲)

چکیده

منابع تاریخی حکایت از آن دارند که بنیان‌گذار کاروان‌سرا، هخامنشیان بودند. کاروان‌سراها از لحاظ محل استقرار، به دو گونه برون شهری و شهری تقسیم شده‌اند. شکوفایی کاروان‌سراهای ایران مربوط به دوره صفویه است. در این دوره رونق تجاری-اقتصادی به خصوص در اصفهان، سبب استقرار کاروان‌سراهای شهری و برون شهری بسیاری در ناحیه اصفهان شد. اما از اوایل قرن بیستم و با اختراع وسیله نقلیه موتوری، کاروان‌سراهای برون شهری از رونق افتاد و از آن‌ها بیش‌تر به عنوان جایگاه و منطقه نظامی استفاده شد؛ برخی از کاروان‌سراهای شهری نیز هم‌چنان به فعالیت اقتصادی خود ادامه داده و برخی دیگر نیز تغییر کاربری داده و به صورت پارکینگ، انبار کالا و کارگاه‌های تولیدی درآمده‌اند. این مقاله در پی پاسخ به این پرسش است که چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی در کاروان‌سراهای برون شهری و شهری ناحیه اصفهان در دوره صفویه وجود داشته است. بر این اساس، با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی و استفاده از روش‌های کمی و کیفی و مقایسه گونه‌های شاخص و هم‌ارز کاروان‌سراهای برون شهری (مهیار) و شهری (مادرشاه) پرداخته و ایده‌های رایج در این کاروان‌سراها بازنمایی شده است. الگوگیری از چنین تجربه‌هایی می‌تواند در طراحی فضاهای تجاری-اقامتی پاسخگوی نیازهای امروزی باشد. با مقایسه کاروان‌سراهای مهیار و مادرشاه تفاوت‌هایی در جزئیات این دو کاروان‌سرا هم‌چون ورودی، میان‌سرا، حجره، اصطبل‌ها و... دیده شد؛ اما از طرفی ویژگی‌های مشترکی نیز مانند نزدیکی و پیوستگی مکانی با بازارچه و سایر فضاهای معماری، فرم درون‌نگرای (حیات مرکزی) چهار ایوانی، انتظام فضایی ورودی اصلی و... مشاهده گردید. بنابراین با توجه به تأخر زمانی ساخت کاروان‌سرای مادرشاه نسبت به کاروان‌سرای مهیار، می‌توان احتمال داد که الگوی کلی کاروان‌سرای شهری مادرشاه ملهم از کاروان‌سرای برون شهری مهیار بوده است.

واژگان کلیدی: کاروان‌سرای برون شهری، کاروان‌سرای شهری، دوره صفویه، اصفهان، مطالعه تطبیقی.

فهرست منابع و مراجع

- آیوازیان، سیمون (۱۳۷۹)، روند شکل‌گیری کاروان‌سراهای برون شهری (تحلیل کالبدی کاروان‌سراهای حاشیه کویر)، **مجموعه مقالات اولین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران (ارگ‌بم - کرمان)**، ج ۱، صفحه‌های ۶۰۰-۵۸۳.
- اردلان، نادر (۱۳۹۰)، **حس وحدت: سنت تصوف در معماری ایرانی**، ترجمه و نداد جلیلی، با همکاری احسان طایفه، مؤسسه علم معمار، تهران.
- الاصفهانی، محمد مهدی بن محمد رضا (۱۳۶۸)، **نصف جهان فی تعریف الاصفهان**، به تصحیح و تحشیه دکتر منوچهر ستوده، انتشارات امیرکبیر، تهران.
- تاورنیه، ژان باتیست (۱۳۳۱)، **سفرنامه تاورنیه**، ترجمه ابوتراب نوری، کتابخانه سنایی و کتابفروشی تأییدیه، اصفهان.
- دو گوینو، ژوزف آرتور (۱۳۶۷)، **سفرنامه کنت دو گوینو: سه سال در آسیا (۱۸۵۵-۱۸۵۸)**، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، شرکت کتاب سرا، تهران.
- رجایی، عبدالمهدی (۱۳۸۳)، **تاریخ اجتماعی اصفهان در عصر ظل السلطان (از نگاه روزنامه فرهنگ اصفهان)**، دانشگاه اصفهان.
- رفیعی مهرآبادی، ابوالقاسم (۱۳۵۲)، **آثار ملی اصفهان**، انجمن آثار ملی، تهران.
- سایکس، سرپرستی (۱۳۶۳)، **سفرنامه ژنرال سرپرستی سایکس یا ده هزار میل در ایران**، ترجمه حسین سعادت نوری، انتشارات لوحه، تهران.
- سلطان‌زاده، حسین (۱۳۸۰)، **بازارهای ایرانی**، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- سیاح، حمید (۱۳۵۶)، **خاطرات حاج سیاح یا دوره خوف و وحشت**، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران.
- سیرو، ماکسیم (۱۳۵۷)، **راه‌های باستانی ناحیه اصفهان و بناهای وابسته به آن‌ها**، ترجمه مهدی مشایخی، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، تهران.
- سیرو، ماکسیم (۱۳۶۲)، **کاروان‌سراهای ایران و ساختمان‌های کوچک میان راه‌ها**، ترجمه عیسی بهنام، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، تهران.
- قیادیان، وحید (۱۳۷۷)، **بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران**، دانشگاه تهران، تهران.
- کست، پاسکال (۱۳۹۰)، **بناهای دوره اسلامی ایران (از آغاز تا ۱۲۱۸ ش)**، ترجمه آتوسا مهرتاش، مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری متن، پژوهشکده هنر، فرهنگستان هنر، تهران.
- کلایس، ولفرام (۱۳۷۳)، **کاروان‌سراهای ایران**، ترجمه محمد یوسف کیانی، سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران.
- کیانی، محمد یوسف (۱۳۸۶)، **تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی**، سمت، تهران.
- کیانی، محمد یوسف، و ولفرام کلایس (۱۳۶۲)، **فهرست کاروان‌سراهای ایران**، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- معماریان، غلامحسین (۱۳۸۷)، **معماری ایرانی**، به تقریر محمد کریم پیرنیا، سروش دانش، تهران.
- نوربختیار، رضا و دیگران (۱۳۸۲)، **اصفهان نگین جهان**، هنرسرای گویا، تهران.
- نیکزاد امیرحسینی، کریم (۱۳۳۵)، **فهرست تاریخچه مصور ابنیه تاریخی اصفهان**، [بی‌جا]، [بی‌نا].
- هادی‌زاده کاخکی، سعید (۱۳۸۹)، **کاروان‌سرا در ایران**، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- هیلن برند، روبرت (۱۳۸۰)، **معماری اسلامی: شکل، کارکرد و معنی**، ترجمه باقر آیت‌الله‌زاده شیرازی، روزنه، تهران.